

QADIMGI XORAZM DAVLATI

Suvonqulova Muborak Bahodir qizi

O'zbekiston milliy universiteti tarix fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston hududida tashkil topgan ilk davlatlardan biri Xorazm davlatining vujudga kelish vaqti, tashkil topgan hududi haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari Xorazm davlati haqidagi ma'lumotlar eng qadimgi manba hisoblangan Avestoda keltirilganligini ham keltirib o'tamiz. Qadimgi Xorazm davlati O'zbekiston davlatchiligiga qo'yilgan tamal toshi sifatida ham juda ko'p marta ta'kidlab kelinmoqda. Bu davlat hududida bir nechta ma'muriy va madaniy markazlar ham tashkil topib uzoq yillar faoliyat yuritgan.*

Kalit so'zlar: *Qadimgi Xorazm, Katta Xorazm, Avesto, O'zbek davlatchiligi, Tolstov, Ayranom Vayjo, Amudaryo, Ko'zaliqir, Zardusht.*

Kirish (Введение Introduction): Qadimgi Xorazm davlati bugungi Xorazm hududidan ancha keng tushuncha bo'lib, nisbatan ancha keng hududda tashkil topgan hisoblanadi. Bu davlat uyushmasi O'zbekiston sivilizatsiyasining beshigi hisoblanadi. Bu davlat uyushmasi Amudaryoning quyi oqimida, hozirgi Turkmanistonning bir qismidan to Kaspiy dengizigacha bo'lgan hududni o'z ichiga olgan. Avestoda ham bu hududning Ayranom Vayjo yoki Vaychax ko'rinishida kelganligini ko'pchilik olimlar ta'kidlab o'tishadi. Bu davr bo'yicha ma'lumotlarni biz asosan arxeologik ma'lumotlar yordamida olamiz. Bundan tashqari Avesto, Behistun bitiklari va yuqori tarixchilari Geradot, Poliyenlarning asarlaridan ma'lumotlar olishimiz mumkin. Katta Xorazm atamasi esa juda munozarali mavzu hisoblanadi. Bu bo'yicha olimlar turlicha yondashishadi. Olimlarning ta'kidlashicha Avestoda keltirilgan Ayranom Vayjo aynan shu Katta Xorazm hududiga mos keladi. Bu mavzuning dolzarb tomoni ham shundan iborat hisoblanadi. Qadimgi Xorazm davlati O'rta osiyo hududida dastlabki davlatchilikka hamda dastlabki sivilizatsiyaga qo'yilgan qadamdir. Bu hudud ming yillar davomida o'zining muhim va strategic ahamiyatini yo'qotmadi. Bu hududda qal'alar, shaharlar, madaniyat markazlari ming yillardan beri faoliyat yuritib kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (Литература и методология Methods): Xorazm hududida turli davrlarda turli madaniyatlar ham qadimdan mavjud bo'lgan. Davlatchilikka asos solinishidan oldin bu hududda Amirobod madaniyati bo'lganligini aytishimiz kerak. Amudaryoning beqaror oqimi, tabiat inijliklari va hali ham urug'-qabilachilik tizimida yashayotgan bu madaniyat aholisi hali davlatchilikka asos bo'la olmasligini arxeologik manbalar tasdiqlamoqda. Unda davlatga kim asos soldi degan savolga ko'chib kelgan aholi deb tahmin qilishimiz mumkin. Avestoda keltirilgan Ayranom Vayjo hududi bahsli hisoblanadi. Bu hudud Avestoda keltirilgan podsho Kavi Vishtasping hududi deb e'tirof etish mumkin. Gerodot o'z asarida buni quyidagicha keltiradi

“Osiyoda bir vodiya bor.Uning barcha tomoni tog‘ bilan o‘ralgan,tog‘ni esa beshta dara kesib o‘tadi.Bir vaqtlar bu vodiya xorasmiylarga tegishli bo‘lgan.Ular parfiyaliklar,saranglar va tamaneylarga chegaradosh yerlarga joylashgan.Vodiyni o‘rab turgan tog‘dan Akas nomli daryo boshlanadi”¹ Gerodotning shu ma‘lumotlari natijasida avvallari xorazmliklar yashagan hudud bugungi Xorazmdan farq qilishini anglab yetishimiz mumkin.Shu tariqa ‘Katta Xorazm’ muammosi ham vujudga kelgan.Ko‘pchilik g‘arb tadqiqotchilari Hirot va Marv oralig‘idagi hududlarni “Katta Xorazm “ deb atashadi.Gerodot bilan birga Xorazm to‘g‘risida ma‘lumot beradigan Gekatiy ham bir qancha ma‘lumotlar keltirib o‘tgan.Gekatiy Gerodotdan sal oldinroq yashagan bo‘lib Xorazmni Parfiyani sharq tomonida shoylashganligini va aholisini tog‘ va tekisliklarda yashaganliklarini yozib qoldirgan.Bu masalani o‘rganishga o‘zbek olimlaridan A.Sagdullayev, A.Asqarov, F.Sulaymonova, Y.G‘ulomov hamda rus olimlari S.Tolstov, M.Masson, V.Livshist, I.Xlopin va ko‘plab olimlar o‘z tadqiqotlari bilan hissalarini qo‘shishgan.Yuqorida davlatga ko‘chib kelgan aholi asos slogan degan fikrga qarshi Xorazm arxeologiyasini bilan shug‘ullangan S.Tolstov va Y.G‘ulomovlar bu nazariyaga qarshi bo‘lib xorazmliklar O‘rta osiyoning janubidan ko‘chib kelganini rad etishgan.Xorazm davlatiga Quyi Amudaryo hududida qadimdan yashab kelgan aholi asos solganliklarini alohida ta‘kidlab o‘tishgan.Xorazm hududi to‘g‘risida Ahamoniylar davriga tegishli qoyatosh yozuvlarida ham ma‘lumotlar uchraydi.Xususan, Doro I ning buyrug‘i bilan yozdirilgan Behistun yozuvlarida Xorazm Sug‘diyona, Ariya, Parfiya kabi ahamoniylarga qarashli 23 ta viloyat qatorida sanab o‘tiladi. Ammo Doro I ning qabrtoshida keltirilgan tobe viloyatlar qatorida Xorazm keltirilmagan.Gerodotning ma‘lumotlarida ham Ahamoniylarga tobe sifatida 300 talant miqdorida kumush to‘lab turgan. Lekin boshqa satrapliklardan farqli o‘laroq Ahamoniylarga nomigagina bo‘ysunib amalda o‘z mustaqilligini saqlab qolgan.

Natijalar(Результаты Results) :Xorazm hududida dastlabki davlatchilikka qadam qo‘yilishiga bir nechta sabablar bor.Misol uchun bu Xorazm so‘zining o‘zida ham aksini topadi.Xorazm so‘zining ma‘nosi bo‘yicha olimlar turli xil fikrlar bildirishgan.Ko‘pchilik olimlar Xorazm so‘zini ikki asosdan ya‘ni,ikkinchi qismi zmi,zamni – yer,o‘lka,lekin,so‘zning birinchi qismiga kelganda esa olimlar o‘rtasidagi yakdillik yo‘qoladi.Bundan tashqari olimlar Xorazm so‘zini ma‘nosini turlicha sharhlaganlar,xususan: “Ozuqaga boy o‘lka”,”Sharqiy zamin”, “Kunchiqar mamlakat”,”Suv egalari” kabilar shular jumlasidandir.Shu misollar orqali bilishimiz mumkinki bu hudud boshqa joylarga nisbatan aholi yashashi uchun birmuncha qulay bo‘lgan.

Bu davlatda bir nechta shahar qal‘alar vujudga kelgan,Ko‘zaliqir Aqchaxonqal‘a, Xumbuztepa shular jumlasidandir.Bular ichida Ko‘zaliqir xarobalarini o‘rganish chog‘ida bu shu huddagi dastlabki shahar degan xulosaga kelinadi.Lekin bu shaharni Xorazm davlatining poytaxti bo‘lgan deya

¹ Eshov B. O‘zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi . – Toshkent,2012 52-bet

olish munozarali hisoblanadi. Chunki bu hududdan hokimiyat ramzlari topilmagan. Aqchaxonqal'adan esa hukmdor sur'ati tushirilgan bir nechta devoriy sur'atlarning topilganligi katta ehtimol bilan bu qal'ani Xorazm davlatining poytaxti ekanligiga ishora qilmoqda.

Muhokama (Обсуждение/ Discussion): Yuqorida biz turli xil olimlarning tadqiqotlari va ilmiy ishlaridan foydalangan holda Xorazm davlatini ulug'vor bo'lganligini, ilk davlatchiligimizga asos bo'lganligini ko'rib o'tdik. Bu davlatda ko'plab qal'alar va markazlar tashkil topgan va markazlar turli xil vazifalarni bajargan. Misol uchun hunarmandchilik markazi, savdo-sotiq markazi, mudofaa inshoati kabi vazifalar juda muhim hisoblangan. Bundan tashqari diniy e'tiqod markazi ekanligini ham alohida aytib o'tishimiz kerak. Ahamoniylarga nomigagina qaram bo'lganligini aytib o'tdik. Bu qaramlikdan miloddan avvalgi IV asrda qutuladi. Makedoniyalik Aleksandr davrida ham o'z mustaqilligini saqlab qolishga erishgan. Bu hududda garchi sulolalar almashgan bo'lsada lekin, deyarli ikki ming yilga yaqin vaqtda bu hududda davlat faoliyat yurutdi. O'rtada ma'lum uzilishlarni hisobga olmaganda Xorazmliklar o'zlarining ming yillik davlatchilik an'alarini yaqin vaqtlargacha saqlab kelishdilar. Bu yillar davomida bu zaminda o'ziga xos madaniyatlar, hunarmandchilik an'analari kabi o'ziga xos sohalar ham rivojlangandir. Bu hududda sun'iy sug'orisiga asoslangan o'troq dehqonchilikning taraqqiy etishi va nisbatan turli hududlarni bog'lovchi ko'priklar vazifasini bajarganligi bu hududa davlatga asos solinishiga turtki bo'lgan omillardan bo'lgan desak xato bo'lmaydi. Bundan tashqari Qadimgi Xorazm o'z davriga nisbatan yuqori darajada shaharsozlik rivojlangan hudud hisoblanadi. Misol tariqasida poytaxt sifatida taxmin qilinayotgan Aqchaxonqal'aning maydoni ellik gektar ekanligi hamda u ikki qismdan ichki va tashqi qal'adan iborat ekanligi shu davr uchun ancha kata yutuq hisoblanadi.

Xulosa (Заключение Conclusion): Nafaqat, O'zbekiston hududida balkim, O'rta Osiyo hududida ham ilk davlatchilik qadamini tashlagan Xorazm bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bu hudud qadim zamonlardan beri g'arb bilan sharqni bog'lovchi asosiy savdo yo'li ustida joylashganligi strategik muhim hudud ekanligidan dalolatdir. Ayniqsa Buyuk ipak yo'li mavjud bo'lgan davrda G'arbgacha qatnovchi savdogarlar albatta Xorazmga bir to'xtab o'tganlar, bu esa savdo va hunarmandchilikni rivojlanishiga turtki bo'lgan. G'arb va rus tadqiqotchilari ham Xorazm sivilizatsiyasiga juda katta baho berganlar. Tadqiqotlar orqali Katta Xorazm hududi ancha keng hududlarga nisbatan, Xorazmning o'zi esa nisbatan kichikroq ya'ni Quyi Amudaryo, Orol dengizining janubiy qismlari va hozirgi Turkmanistonning bir qismidan iborat degan xulosaga kelishimiz mumkin. Taxminlarga ko'ra Katta Xorazm hududi Ahamoniylar bosqini davrigacha Marv, Hirot ya'ni, Xurosonning ham katta qismini egallagan hudud bo'lishi mumkin deya olamiz. Ahamoniylar bostirib kela boshlagach esa aholi Quyi Amudaryo hududlariga ya'ni, hozirgi Xorazm hududlariga ko'chib o'tganlar. Yana bir taxminlarga ko'ra xorazmliklarning avlodlarini massaget

qabilalari taskil etgan ham deyishadilar.Nima bo'lgan taqdirda ham Xorazm ming yillar davomida butun dunyoga ziyo tarqatib turdi.Xorazm davlatchiligimiz poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1.Eshov B. O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi.Toshkent,2012.
2. 2.Ziyo A. O'zbek davlatchiligi tarixi.Toshkent:Sharq,2001.
3. 3.Tolstov S.P. Following the tracks of ancient Khorezmian civilization.UNESCO,2005.
4. 4.G'ulomov Y.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi.Toshkent,1959.